

A kötet jelentősége abban áll, hogy ezzel nemcsak a jeles névkutató nyelvész, B. GERGELY PIROSKA Kalotaszeg személyneveit tárgyaló sorozata válhatott teljessé, hanem ezáltal egy magyar tájegység személynévadásáról olyan átfogó képet kaphatunk, amelyre a névtani kutatás mindaddig viszonylag kevés példát szolgáltatott (l. pl. ÖRDÖG FERENC: Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973; FÜLÖP LÁSZLÓ: A Somogy megyei Vízmente személynevei. Bp., 1990). Úgy hiszem, hogy e színvonalas feldolgozás a magyar névtannak mindenképpen hasznára lesz, és az új sorozat további köteteinek is mintául szolgálhat.

N. FODOR JÁNOS

SETTLEMENT NAMES IN THE URALIAN LANGUAGES

[Településnevek az uráli nyelvekben]

Edited by SÁNDOR MATICSÁK.

Onomastica Uralica 3. Debrecen–Helsinki, 2005. 182 lap

1. Önmagában is örvendetes tény egy új, mindössze négy éves múltat maga mögött tudó névtani sorozat újabb darabját kézbe venni, így az alkotóműhely töretlen vitalitását konstatálni, azonban igazán az táplálja az örömmünket, hogy a 3 kötetes válogatott bibliográfia (1/a, b és c), valamint az uráli népek helynévkutatását bemutató tudománytörténeti, illetve áttekintő jellegű tanulmánykötet (2.) után az új opus egy igen jelentős részletet, az egyes uráli nyelvek településnév-rendszerét együtt bemutató kötet. Mi, magyarok a határokon túlra került magyar nyelvű közösségek problémáit ismerve igazán tudhatjuk, hogy az anyanyelvi településnevek ismerete, gondozása és megtartása a népi/nemzeti identitással szorosan összefüggő tényező.

A megszokottan igényes kivitelben, szépen komponált tipográfiával előállított kötet tizenkét tanulmányt tartalmaz, melyek azonban sajnos nem terjednek ki valamennyi uráli népre: egyelőre hiányoznak a mari, az obi-ugor és a szamojéd nyelvek. Az előszó hangsúlyozza, hogy nem az etimológiai kutatásoknak akartak teret adni, hanem a rendszerek leírásának igényével készült a kötet. Ez a terület – főleg a kisebb népeknél – nem vagy alig volt kutatott eddig; az onomasztika szinte egyet jelentett az etimológiával.

Az Onomastica Uralica néven futó kutatási együttműködésen belül lehetőség nyílik a rokonságból fakadó hasonlóságok, illetve az eltérő történelem, valamint a földrajzi és idegen nyelvi környezet eredményezte különbségek feltárására. A településnevek – mint a leginkább kutatott helynévtípus – megfelelő alapot biztosítanak az összehasonlító munkák elkezdéséhez, melyek eredményei – különösen a kisebb uráli népek esetében – a történeti nyelvészet és más történeti jellegű tudományok területén is hasznosulhatnak, ha sikerül tudományos szinten modellálni a névváltozások karakterisztikáját és a névkölcsönzés (átadás és átvétel egyaránt) szabályszerű tulajdonságait leírni. Mindehhez első megközelítésben az egyes nyelvek településnév-rendszerének lexikális-morfológiai, funkcionális-szemantikai megismerése szükséges, lehetőleg a történeti rétegződésből, a földrajzi, ökonómiai és szociokulturális helyzetből fakadó

különbségek feltárásával. A kötetben tehát egy újszerű kezdeményezés – remélhetőleg – első darabját üdvözülhetjük, melyet nem kis haszonnal forgathatnak mind a névtan, mind az uralisztika művelői.

2. Úgy tűnik, minél északibb egy nép, annál több nyelven kívüli ismeret szükséges sajátos településrendszerük neveinek megértéséhez. A finneknél a névanyag gerincét a háznevek alkotják, melyek tartósan elválaszthatatlanok voltak a családnevektől (LAILA LEHIKONEN: Finnish House Names and Their Connection with Surnames). A leggyakoribb típus a személynév + *-la/-lä* helynévképző. A vepszéknél a „fészek” vagy „csoport” rendszer a jellemző (I. I. MULLONEN: Vepsian Oikonymy). Az, hogy egy településcsoport neve földrajzi név metonímikus átvétele, vagy személynévi eredetű (többnyire *-l* képzővel), összefüggésben van a földrajzi és gazdasági viszonyokkal. A kolai lappoknál inkább szállásokról beszélhetünk (G. M. KERT: Saami Village Names in the Kola Peninsula), melyek többnyire egyszerű vagy összetett toponimek megtoldva a *sijjt* köznévvel. A. G. MUSANOV tanulmánya egyenesen a településtípusokat jelentő komi köznevek köré szerveződik (Appellatives Meaning Settlement Types and Forms). Történetileg 13, továbbá 6 jelenleg is aktív névtípust mutat be.

Az áttekintő rendszerleírás mellett ízelítőt kapunk az észti településtípusok és -nevek történeti aspektusú vizsgálatából is MARJA KALLASMAA tanulmányából (Estonian Settlement Names). Az észtben látszik a legkiterjedtebb szuffixumrendszer. Az udmurt településnevek struktúrájának precíz leírását és lexikális-szemantikai elemzését adja L. Y. KIRILLOVA „Udmurt Oikonymy” című tanulmánya. A víznevekkel alakult összetételeket – mint az udmurt anyag lehangsúlyosabb részét – külön is tárgyalja. MATICSÁK SÁNDOR tanulmányából (The Types of the Mordvin Settlement Names) megtudjuk, hogy a mordvin településnév-rendszerben fele-fele arányt képviselnek a köznévi (’falu’, ’szállás’ jelentésű, avagy folyónévi) utótagú összetett településnevek, illetve a személynévi eredetűek, melyekben oroszos formájú, de gyakran pogánykori mordvin családnevek szerepelnek névadóként. A szerző bemutatja egyes, eredetileg köznévi névszóképzők topoformánssá válását is.

Alapvetően szociolingvisztikai nézőpontból közelít a településnevek rendszeréhez két tanulmány. N. N. MAMONTOVA „Karelian Oikonymy: its Status, Problems and Prospects” című tanulmányában az orosz adminisztráció névregisztrálási gyakorlatát elemzi, kitekintéssel a jelenben zajló folyamatokra. D. V. TSYGANKIN tanulmányában a Mordvin Köztársaságon kívüli mordvinok egy jelentős csoportjának településneveit mutatja be (Mordvin Settlement Names of the Trans-Volga Region), ahol a rendkívül heterogén nyelvi és nemzetiségi helyzetből adódóan a névrészek eredete és az adaptációs folyamatok bírnak különös jelentőséggel.

Három magyar témájú tanulmány van a kötetben. A neves történész, középkorkutató KRISTÓ GYULA tanulmánya (Settlement Name Giving in the Age of the Árpáds) a kezdetektől az Árpád-kor végéig mutatja be korai településneveink rétegződését szemantikai csoportok, etimológia és morfológiai szerkezet alapján. A szerző bemutatja a névadási motivációk történeti hátterét, és elvégzi a névtípusok korszakolását is. TÓTH VALÉRIA tanulmánya (The Changes of the Hungarian Settlement Names) a rendszerleírás utáni fázist idézi: nem a településnevek, hanem a névváltozások tipológiáját kutatja, megadva azok kutatásának elméleti keretét, és kimutat néhány változási okot is; s szemléletes ábrákon mutatja be a változások lehetséges irányait. BÖLCSKEI ANDREA dolgoza-

tának (The Correlational System of Hungarian Historical Settlement Names) témája az a kiterjedt előtagrendszer, amit a magyar nyelv a településnévi homonímia elkerülésére fejlesztett ki. A szerző a spontán névdifferenciálódást, tehát a 13. századtól 1898-ig terjedő korszakot vizsgálja, a megkülönböztető előtagok alapos rendszertani és szemantikai elemzését adva.

3. A tanulmányok arról árulkodnak, hogy a téma jövőbeli kutatóira számos probléma megoldása vár még. Először is, hogy nem minden nép településnév-rendszerének kutatása jutott el a struktúrák összehasonlíthatóságának szintjére. Továbbá az uráli népek egymástól hatalmas távolságra, igen eltérő földrajzi adottságok között letelepülvén merőben különböző településszerkezetet – és annak megfelelő névtípusokat – alakítottak ki, így szükségesnek látszik majd a terminológiát szocioökonómiai szempontok szerint egységesíteni, hiszen a skála az állandó jellegű, népes településektől (vö. a magyar tanulmányok) a különálló házakon (finn) át a gyakori helyváltoztatásban lévő szálláshelyekig (lapp) terjed. A vepsze településrendszer a nyugat-magyarországi szeres településekkel mutat rokon vonásokat, ez utóbbi viszont nem szokott témája lenni a településnevekkel foglalkozó magyar tanulmányoknak.

Az időkeretek is erősen szóródnak, például a finn háznévanyag zömét az 1720-as évektől kezdődő adóívek adják, a karjalaiak a 15–16. századi censusra támaszkodhatnak, s csak az észt, komi és magyar anyag ad jó lehetőséget az írásbeliség alapján a korok közti változások megragadására (vö. A. G. MUSANOV és TÓTH VALÉRIA tanulmánya).

Külön problémát jelent az orosz adminisztráció – mint elsődleges forrás – névkezelése; a kisebb uráli népek településnév-anyaga csak orosz forrásokon keresztül közelelhető meg. Itt elérkeztünk két sarkalatos kérdéshez: az egyik a hivatalos nyelvi (az adminisztráció nyelve) adatok egybevetése a népnyelvi adatokkal (melyekből történeti síkon még nagyobb hiány van); a másik – rokon – probléma az ismert történelmi folyamatok következtében asszimilálódott területek etimonjukban uráli neveinek rekonstrukciója. Az orosz nyelv a saját rendszerével adekvát módon járt el a kis népek településneveinek regisztrálása során, így – mint arról lépten-nyomon meggyőződhetünk – az orosz nyelvi, névalkotási ismeretek is szükségesek a kérdéskör tanulmányozásához. Ennek megfelelően lettek az egyes nyelveken belüli elemzéseken túl hangsúlyos részei a tanulmányoknak a névkölcsönzések témaköre.

4. Az itt megjelent tanulmányok jó alapot biztosítanak arra, hogy áttekintjük a településnév-rendszertani és -tipológiai kutatások helyzetét az egyes uráli népeknél, és megfogalmazódhassanak a kutatási téma hátralévő feladatai, fő irányai. Egyes közös vonások máris kirajzolódnak, mint például a hasonló grammatikai szerkesztésmóddal formált összetett településnevek. Talán már ebbe a kötetbe is bekerülhetett volna az első összegzés. További haszna lehet a szemünk előtt kibontakozó kutatási együttműködésnek, hogy a kötet alapján egymás megközelítési módjaitól megtermékenyülve folytathatják munkájukat az uráli népek névkutatói, és hogy eredményeik a nemzetközi névtudomány számára is hasznosulhatnak az igényes angol fordításnak köszönhetően. Ez utóbbival kapcsolatban annyi megjegyzésem lenne, hogy az *uráli* szó lehetséges angol megfelelői között – ha nem is lényegi, de határozott – distinkció van; az 'uráli népekhez, nyelvekhez kötődő' jelentést a *Uralic* terminus technicus hordozza a sokkal

általánosabb értelmű *Uralian*-nal szemben. Kiváló dolog, hogy a tanulmányok az interneten is megtalálhatók (<http://onoma.ural.klte.hu>), még hozzá – az elmélyült kutatást segítve – eredeti nyelven is. Külön öröm számomra, hogy a tanulmányokat olvasva képet kaphattam számos rokon nép településeinek társadalmi-gazdasági-kulturális környezetéről, és azok történelmi változásairól is.

MIKESY GÁBOR

ATLAS ALTSORBISCHER ORTSNAMENTYPEN

[Az Ószorb Helynévtípusok Atlasza]

Főszerkesztő ERNST EICHLER. INGE BILY vezetésével szerkesztette BÄRBEL BREITFELD és MANUELA ZÜFLE

Verlag der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig.

In Kommission bei Franz Steiner. Verlag Stuttgart, 2000–2004.

(Heft 1. 2000. 100 lap + 2 térkép; Heft 2. 2003. 182 lap + 23 térkép;

Heft 3–4. 2003. 197 lap + 13 térkép; Heft 5. 2004. 216 lap + 1 térkép)

1. A második világháború előtt S. ROSPOND lengyel névkutató valamennyi szláv nyelvre kiterjedő névtani atlaszt szeretett volna összeállítani. Nagyszerű terve nem valósulhatott meg, mivel az egyes nyelvekről nem állt rendelkezésére elegendő hiteles történeti névanyag. Az 1958-as moszkvai szlavisztikai kongresszuson a szláv névtani atlasz megvalósításának terve azonban ismét napirendre került. Akkoriban azt a célt fogalmazták meg, hogy a szláv eredetű földrajzi nevekkel jelentéstani csoportokat kell kialakítani (pl. településnevek), majd azokat térképlapokra kell felvinni. Az időközben megjelent helynévszótárak összeállítói ugyanakkor meggyőződhetek arról, hogy a lexikai különbségek tipológiai bemutatása csak akkor valósítható meg, ha az egyes nyelvek megközelítőleg teljes névkincsét alaposan ismerik. Az 1960-as évektől a lexikai-etimológiai vizsgálatok helyett azonban a névszerkezeti vizsgálatok kerültek előtérbe. A névszerkezeti tipologizálásánál a megközelítőleg teljes névkincs részletes ismerete már nem feltétlenül szükséges.

Először az elméleti és módszertani kérdéseket kellett tisztázni, majd egységesített kérdőívek felhasználásával sikerült kidolgozni a szláv eredetű településnevek szerkezeti típusait. A történeti és jelenlegi névanyagból összeállított adatbázis segítségével a szerkezeti típusok számát állandóan bővíteni lehet. E témakörből eddig két kiadvány jelent meg (ERNST EICHLER – RUDOLF ŠRAMEK: Die Strukturtypen der slawischen Ortsnamen. Namenkundliche Informationen 1988: 1–86; INGE BILY – EWA JAKUS-BORKOWA – ERNST EICHLER – KRYSZYNA NOWIK – RUDOLF ŠRAMEK: Die Strukturtypen der slawischen Ortsnamen [anhand der westslawischen Sprachen]. Österreichische Namenforschung 1993/1: I–IX, 1–29). A szerzők a szláv eredetű településnevek szerkezeti típusairól egy kézikönyvet szeretnének összeállítani. Ebben az alapmunkában helyet kapna az Európa és Ázsia országaiban fellelhető valamennyi szláv eredetű településnév-szerkezeti típus.